

INTROVERZIA AKO HENDIKEP V LITERATÚRE PRE DETI A MLÁDEŽ

Introversion as a handicap in literature for children and young adults

Silvia KAŠČÁKOVÁ

Abstrakt

Významným faktorom pri utváraní detského povedomia o zložitosti života a o osobnej úlohe človeka v ňom je literatúra pre deti a mládež. Cieľom príspevku je interpretácia literárno-výtvarného diela v kontexte spomínanej problematiky s dôrazom na emocionálnu citlivosť človeka. Tematickú orientáciu na inakosť – duševný hendikep, ktorý bude reprezentovať najmä introverzia, bude príspevok analyzovať v knihe Anny Höglundovej *O tomto sa človek rozpráva len s králikmi* (Knižná dielňa 2017). Kniha opisuje svet citlivého trinásťročného chlapca, zachytáva jeho pocity zmätku, neistoty, strachu, smútku, ktoré sám nevie zmeniť ani poraziť. Jeho precitlivenosť je úzko spojená s introvertnou orientáciou a spôsobuje mu utrpenie na životnej ceste. Interpretácia bude zameraná na literárnu postavu s hendikepom, na čitateľa a na možnosti literárnej komunikácie prostredníctvom textu aj ilustrácie.

Kľúčové slová: introverzia, hendikep, interpretácia, literatúra pre deti a mládež

Abstract

Literature for children and young adults constitutes an important factor in the formation of children's consciousness about the complexity of life and about the personal role of a human being in life itself. The aim of this paper is the interpretation of a piece of literary and graphic art in the context of the aforementioned issues with an emphasis on the emotional sensitivity of a person. The topical focus on otherness – a mental handicap that will be represented mainly by introversion – will be analysed in the book by Anna Höglund: *This is something that you only talk about with rabbits* (Slovak version: *O tomto sa človek rozpráva len s králikmi* – Knižná dielňa 2017). The book describes the world of a 13 year old sensitive boy. It captures his feelings of confusion, uncertainty, fear and sadness, which he personally cannot change or overcome. His hypersensitivity is closely related to his introversion and causes him suffering during his life's journey. The interpretation will focus on a literary character with handicap, on the reader and on the possibilities of literary communication via the text and illustrations.

Key words: introversion, handicap, interpretation, literature for children and young adults

1 Emocionálna citlivosť v literárnom a výtvarnom jazyku

Spisovateľka a ilustrátorka Anna Höglundová patrí k najvýznamnejším švédskym ilustrátorom, čo potvrdzujú mnohé významné ocenenia jej tvorby. V roku 2017 sa jej kniha *O tomto sa človek rozpráva len s králikmi* dostala na

slovenský knižný trh v preklade Evy Lavríkovej prostredníctvom vydavateľstva Knižná dielňa. Formálne kniha obsahuje 30 výtvarných obrazov a ku každému obrazu prináleží krátky text v rozsahu niekoľkých riadkov. Obrazové znázornenie na prvý pohľad prevyšuje textovú časť, ale po prečítaní je zrejmé, že autorka textom knihu nedoplnila, ale je jej rovnocennou súčasťou. Ilustrácia nie je ako riešenie a vysvetlenie, ale ako plnohodnotný výrazový prostriedok. Kniha je odporúčaná veľmi prísne vymedzenej skupine čitateľov vo veku 12 až 15 rokov, ale jej literárno-umelecká hodnota smeruje jednoznačne aj k dospelému a skúsenému čitateľovi.

Obsahovo kniha opisuje svet citlivého 13-ročného chlapca, ktorý sa cíti byť odlišným, ale zároveň túži byť súčasťou spoločnosti. Zachytáva jeho pocity zmätku, neistoty, strachu, ktoré nevie poraziť a ktoré, ako sa postupne utvrdzuje, sú bytostne dané, všeobecne platné a nepremožiteľné. Jeho precitlivenosť je úzko spojená s introvertným nastavením a spôsobuje mu utrpenie na životnej ceste.

Sám seba si predstavuje ako králik a všetkých okolo vníma ako ľudské bytosti. Králik v tomto prípade nesymbolizuje bystrosť, prešibanosť, rýchlosť a vtip, ako sme zvyknutí z čítania pre deti (napr. J. C. Hronský) alebo fantastiky a nonsensu (napr. L. Carroll a i.). Králik je v zoológii podobný zajacovi, ale hovorovo sa pojmy králik a zajac používajú aj synonymne. Králikovi z čeľade zajacovitých sa prisudzujú okrem iných znakov aj vzpriamené ušnice a výrazný chrup. Práve králičie uši predstavujú komunikačný kanál chlapcovej citlivosti: „Už ako malý som mal extrémne dobrý sluch.“ (Höglundová 2017, s. 4); „Nepomáhalo zapchávať si uši vatou. Jednoducho som počul príliš dobre.“ (ibid., s. 5). Autorka zobrazuje chlapca-králika s ušami vzpriamenými aj zvesenými. V niektorých malbách sa objavuje veľmi jemná podobnosť účesov ľudí so zajačimi ušami. Ide iba o náznaky, ktoré môžu byť aj dôsledkom výtvarného rukopisu ilustrátorky. Výraznou podobou s chlapcom-králikom oplýva len starý otec, ktorý má na rozdiel od chlapca aj ľudskú tvár, ale A. Höglundová ho namaľovala s králičími ušami. Chlapec v opisovaní svojich pocitov a prežívania starého otca viackrát spomína, dokonca viac ako vlastných rodičov. Starý otec mu odovzdáva svoje životné poznanie a skúsenosti nie ako výzvy k optimizmu, ale ako realitu bez prikrášľovania, ktorú sám okúsil. Starý otec v komunikácii nedidaktizuje, ani ináč nevyčnieva, svojou prítomnosťou v knihe sa cez obraz aj text javí ako niekto, kto je chlapcovi najbližší, aj keď jeho osamelosť nedokáže zmeniť: „Je to tak, ako to je, vraví starý otec. Jediné, čo skutočne existuje, je to, čo je práve teraz. A práve

teraz sme tu. Aj keď teraz už musím ísť. Keď budeš chcieť skočiť na kávu, zavolaj.“ (ibid., s. 44).

Chlapec vyjadruje svoj postoj k životu tvrdo a priamo, keď už v úvode knihy ľutuje, že sa narodil, a ľutuje to takmer odvtedy, odkedy sa narodil. Od malička mal problémy, lebo jeho sluch bol citlivý a on počul všetko nielen ušami, ale celou svojou existenciou. Nepomáha návšteva lekára, ani vata do uší. Chlapec bojuje aj s tým, že okolie si myslí, že preháňa a trucuje, napr. keď nedokáže ísť na detskú oslavu. Chlapec si uvedomuje, že každý človek má isté hranice v tom, čo ešte dokáže uniesť. Ťarcha, ktorú chlapec cíti pri stretnutiach s ľuďmi na jednej strane a na druhej strane túžba patriť k tým ľuďom, vytvára tenziu a paradox dobre známy introvertom. V knihe autorka aj týmto spôsobom vysvetľuje chlapcovo nešťastie a chlapec si ani nespomína na pocity šťastia, lebo hovorí: *„Nespomínam si, či som bol šťastný alebo nie, keď som bol malý.“* (ibid., s. 12). Sníva o spolupatričnosti, o tom – niekomu patriť, ale vidí, že aj jeho rodičia, hoci sú si najbližší a sú aj jeho najbližší, sú na míle vzdialení jeden od druhého a aj od neho. Objavujú sa pocity nezmyselnosti, hľadanie vlastnej tváre, myšlienok a postojov: *„Mojím problémom je, že som mysliteľ, ktorý nedokáže myslieť. A ak vôbec chápem, tak len spôsobom, ktorý nemožno vysvetliť, keďže sa skrýva medzi slovami.“* (ibid., s. 27).

Chlapec-králik si svoju precitlivosť nevyberá, je mu daná a žiadne upozornenia a výzvy to nezmenia. Jeho zraniteľnosť sa prejavuje, keď je s ľuďmi, ale aj osamote. Má strach z ľudí, zo samoty, sám zo seba a zo života. Na rozdiel od neho sú ľudia naokolo krásni a obľúbení, nedokáže sa s nimi rozprávať. Svet sa mu zdá hrôzostrašný a úzkosť, ktorá sa uňho psychicky aj fyzicky prejavuje, ho občas celkom paralyzuje: *„Sú dni, keď mám v bruchu zabodnutú obrovskú vidličku, čo mi ako špagety navíja črevá. Navíja, navíííja.“* (ibid., s. 34). Smútok králika sa zdá nielen nekonečný, ale aj všadeprítomný. Králik ho nachádza za všetkým krásnym a šťastným, upodozrieva všetko veselé: *„Za všetkým veselým číha tiež smútku.“* (ibid., s. 38). Je smutný, keď je smutno, a je smutný, aj keď je veselo – nachádza sa v neriešiteľnej situácii a zaujíma ho, či sa dá vedecky dokázať, že všetko je zároveň svojím opakom. Jeho utiekanie sa k vede tvorí zasa len silnú atmosféru smútku, lebo odkazuje na jeho obrovskú nemohúcnosť poradiť si so životom. Odhalenie, ktoré mu sprostredkoval starý otec, že *„Človek je svojím najhorším nepriateľom...“* (ibid., s. 40), autorka doplnila mierne komplikovaným textom s odkazom na vedu, ale spomína v ňom internetový prehliadač youtube, čím sa iste približuje cieľovému čitateľovi. Chlapcove úvahy smerujú k smrti,

lebo si jasne uvedomuje, že sa jej nedá vyhnúť, aj keď sa mu zdá nespravodlivo neúprosná. Cíti sa ako iba jedna z mnohých súčiastok, z ktorých je poskladaný svet a ktoré len neustále menia tvary. Najpozitívnejšia časť knihy (alebo vôbec jediná optimistická myšlienka) sa nachádza takmer v jej závere, keď chlapec vyjadří súhlas s tvrdením, že človek je sám sebe najhorším nepriateľom a dodáva: „*Ale ak je všetko zároveň svojím opakom, môže byť človek zároveň svojím najlepším priateľom.*“ (ibid., s. 49).

Farby obrazov sú tmavšie, niektoré až temné, priestory – interiéry aj exteriéry sú ponuré. Biely králik je v takomto zobrazení kontrastný, dobre viditeľný. Jeho biela farba však neevokuje farbu čistoty a nevinnosti, zrejme kvôli zvolenej výtvarnej technike je biela skôr sivastá, špinavá biela, čo vystihuje vnútorné nastavenie chlapca. Chlapec má podobu králika, ale jeho telo je na niektorých obrázkoch deformované a proporčne pripomína človeka. Nemá žiadne oblečenie, jediným znakom jeho človečiny sú červené tenisky, v ktorých chodí po svete obutý. Králik je znázornený medzi ľuďmi na sídlisku, v škole, v obchode, v metre, ale aj osamote v reštaurácii, v izbe, v lese, pri rieke, pred panelákom, pri ceste a pod. Či už sú na obrazoch okrem neho aj iní ľudia alebo nie sú, kompozícia obrazov a umiestnenie králika vždy odkazujú na osamelosť chlapca (králik sa nachádza v rohu, v diaľke, za oknom, otočený chrbtom a pod.). Vyjadreniu osamelosti prispievajú aj zvolené proporcie a hra s priestorom (vysoké stromy v lese a malý králik). Na obrázkoch sa objavujú reálie zo sveta mladých (laptop, mobil) a vôbec reálie dnešnej doby (metro, auto, sídlisko, cigareta, občerstvenie a i.).

2 Introverzia, nezrozumiteľnosť života a úloha literatúry

Jednou z funkcií literatúry pre deti a mládež je sprostredkovať detskému čitateľovi možnosť porozumieť okolitému svetu v celej jeho zložitosti. Postupné spoznávanie sveta a súčasne postupné spoznávanie literatúry (počúvanie, čítanie, interpretácia a i.) znamená pre nedospelého čitateľa cestu k lepšej integrácii do spoločnosti, k prijatiu jej hodnôt atď. Detský čitateľ môže aj cez stretnutie s literatúrou pochopiť zmysel vecí a javov a literatúra mu môže objasniť aj jeho vlastnú úlohu v tomto svete a v živote. Dieťa sa cez umeleckú literatúru môže zorientovať vo vlastnom prežívaní, v tom, čo sa s ním deje. Nezrozumiteľnosť života je bytostná výzva pre dospelého a dieťa si s ňou vie poradiť len s ťažkosťami.

Ako si teda s takou výzvou dokáže poradiť literatúra, autor literatúry pre deti a mládež? Môže byť riešením literárne dielo, ktoré odкрýva priamo nezrozumiteľnosť života hlavnej postavy – dieťaťa – precitliveného, úzkostného, introvertného? Kniha A. Höglundovej totiž na prvé čítanie akoby neponúka riešenie a neobjasňuje život. Popisuje bezútešný stav života chlapca a sám chlapec sa v knihe zaoberá myšlienkou zmyslu a ťarchy svojho života. Autorka sa snaží sprístupniť, „zrozumiteľniť“ svet, ale nerobí tak cez čierno-bielu polarizáciu postáv, cez víťazné konce, cez kódexy správania, pravidlá a pod., jej autorskou stratégiou je *empatia*.

Zvolila ja-rozprávania a chlapec vtelený do podoby králik sa prihovára čitateľom: „Predstavte si, že dokážem vydesiť sám seba.“ (ibid., s. 45). A. Höglundová sa dokonale vžila do postavy chlapca a jeho duševný stav opisuje veľmi verne. Znak, ktoré jeho správanie vykazuje, sa zhodujú so symptómami prejavujúcimi sa u introvertného človeka. O introverzii však možno hovoriť ako o prirodzenej povahovej črte, o vrodenej predispozícii, chlapec-králik ale prejavuje znaky, ktoré presahujú introverziu a pripomínajú aj psychické choroby – úzkostnú poruchu, depresívnu poruchu, sociálnu fóbiu a pod.: silný smútok, pocity nezmyselnosti, neúčinnosti, strach z komunikácie, nepochopenia, neprijatia, úzkosť aj myšlienky na smrť. Všetky tieto príznaky sú v chlapcovom živote intenzívne prítomné a stávajú sa jeho *hendikepom*.

3 Strach, smútok, úzkosť a osamelosť

V umeleckej literatúre pre deti a mládež sa objavujú diela s tematikou strachu, úzkosti, smútku a osamelosti. Ide o psychické javy, bez ktorých nie je možné formovať sa a socializovať sa. Aj keď sú to zložité emócie a spájajú sa s ťažkosťami, s negatívnym prežívaním, vedú človeka k sebaoznaniu a k pochopeniu vlastného konania. Bez nich nie je možné byť človekom, existovať vo svete, v spoločnosti, lebo (aj ony) sú zdrojom motivácie a pomáhajú prispôbovať sa vždy novým podmienkam života. Ich prežívanie vedie človeka od seba aj k iným, lebo poznanie vlastného vnútra a rozpoznanie vlastného správania je cestou k pochopeniu druhých. Toľko kladných hodnotení na všeobecne záporne vnímané vnútorné pochody je potrebné uviesť kvôli tomu, aby sme sa vyhli neobjektívnosti a upozornili na to, že z psychologického hľadiska je prítomnosť spomínaných emócií u človeka nielen v poriadku, ale je aj žiaduca. Vážnym problémom však je, ak sa vyskytnú v nadmernom množstve, v situáciách, pri ktorých

sú neočakávané, nelogické a pod. Vtedy môže ísť o prejavy niektorej psychickej poruchy. Dynamika týchto emócií má teda vedecky určené hranice, ale používanie pojmov úzkosť, strach, osamelosť, smútok ovplyvňujú spoločenské normy, konvencie, tradície, ale aj jazyk spoločnosti. Aj v literárnej tvorbe vyjadrujú jednotlivé pojmy svoje významy odlišne, s rôznymi odtieňmi, prekrývajú sa a pod. Literárna kritika si iste všíma aj ich zneužitie v triviálnej literatúre, napr. kvôli vyvolaniu tenzie alebo kvôli exkluzivite témy. Tento amatérsky autorský prístup rozhodne nemožno pripísať A. Höglundovej.

Zaujímavá je aj *splývavosť* týchto pojmov. V spoločenskom slovníku, ale aj v literárnom slovníku autorov sa pojmy úzkosť, strach, osamelosť, smútok a ich synonymá často používajú spolu, dopĺňajú sa, jeden nahrádza druhý a naopak, je pre ne typická istá splývavosť a nie je možné ich od seba oddeliť. Táto ich neoddeliteľnosť platí aj v odbornej psychologickej praxi, lebo sa navzájom podmieňujú a splývajú spolu (Vymětal 2004, s. 15). V literárnych dielach pre deti a mládež sa tiež stretáme so splývavosťou. Pri opise mnohých literárnych postáv sa autori nemôžu vyhnúť takému javu. Ak Majka Tárjka (Ďuríčková 2005) zažíva psychickú samotu, ktorá pramení z jej fyzického hendikepu, iste prežíva aj smútok a jej samotu už môžeme nazvať osamelosť. Pripája sa aj strach zo straty priateľov, strach so straty lásky a pozornosti rodičov a pod.

Splývavosť pri používaní pojmov sa realizuje aj v knihe A. Höglundovej, keď chlapec-králik odkrýva svoje boľavé emócie a tie sú vyjadriteľné všetkými spomínanými pojmami a zároveň sú všetky presným pomenovaním jeho psychického stavu.

Publikáciu na tému *strach* s názvom *Strašidelník. Protistrašidelná knižka pre (ne)bojácne deti* (1999) napísal Daniel Hevier a zdôrazňuje v nej boj proti strachu, dáva návody, ako si so strachom poradiť; uvádza klasifikáciu strachov (fóbie); strachy rodičov; priateľsky píše o cintoríne; ponúka protistrašidelné cvičenia a protistrašidelný tréning, spomína strach z pavúkov, ktorý sa patrí mať, keď si dievča a pod. Neobišiel ani strach, ktorý je pozitívny, na ktorý sa tešíme, keď sa radi bojíme, napr. v kine (*Strašidelné príjemnosti*, s. 12). D. Hevier v závere knihy upozorňuje aj na strach, ktorý môže byť chorobou a pripomína aj existenciu Linky detskej istoty a i. a okrem detí apeluje aj na všímavosť rodičov voči svojim deťom. Hevierova publikácia strach poľudšťuje, dáva mu mená a tým ho oberá o silu, ktorú mu dáva tabuizácia. Strach sa darí odtabuizovať aj A. Höglundovej. Práve miera autentickosti, ktorú autorka uplatnila, odkláňa tému strachu aj v prípade hlavnej postavy jej knihy. Strach patologický, s rôznymi odtieňmi,

smerujúci znova len k strachu, je nebezpečný stiesňujúci pocit. A. Höglundová opisuje strach jazykom toho, kto sa bojí, preto majú jej texty silný náboj. V jej knihe nie je priestor pre prílišný optimizmus a odhováranie od strachu.

Úzkostné stavy, osamelosť a smútok výborne opísala E. Ferrante v knižke pre deti s názvom *Pláž v noci* (2018). Vo výbornom preklade P. Bilého spisovateľka na štyridsiaticich stranách ponúka sugestívne rozprávanie plastovej bábiky o prežívaní nočnej mory počas jedinej noci a najmä o jej vzťahu k svojej majiteľke. Originálne zvolené obsadenie príbehu, v ktorom rozpráva predmetová postava-hračka, a priam magický opis pocitu opustenosti a smútku robí z tejto knihy výnimočné dielo. Plastová bábika Celina prežíva strašnú noc na pláži, kde ju zabudne jej majiteľka, dievčatko Mati. Ostrý jazykový prejav vypovedajúci o osamelosti bábiky je strhujúci. Jej smútok, strach, úzkosť sú v texte sprostredkované v intenciách jej špecifického vnímania cez personifikáciu a čitateľa si hľadá bez prikrášľovania. Príbeh neušetrí čitateľa od pocitu smútku a strachu a nechlácholí ho, že je a vždy bude iba šťastný. Vykladá logiku života, ktorý je vo svojej originalite pestrý v rozdávaní objatí aj rán bez logiky.

Bábika zažíva samotu, ktorá je vnútorná aj vonkajšia, fyzická, spôsobená izoláciou a odlúčením od milovanej osoby. Chlapec-králik v knihe A. Höglundovej zažíva samotu vnútornú – psychickú. O psychickej samote hovoríme vo vzťahu k ľuďom, keď sú ľudia v blízkosti človeka, on je s nimi v kontakte, ale uzatvára sa pred nimi. Psychickú samotu prežíva človek vnútri, je neviditeľná, implicitná a okolie ju nemusí ani postrehnúť. Medzi psychickou a fyzickou samotou funguje priamy aj nepriamy vzťah, človek sa môže cítiť sám medzi ľuďmi a naopak, pri fyzickej samote nemusí prežívať pocity samoty. Vážnym stavom je tzv. absolútna samota, pri ktorej človek stráca záujem o život, o svoju ďalšiu existenciu (Bariaková, Jakubík, Kubealaková 2013). Dôležité je aj všimnúť si rozdiel medzi pojmi samota a osamelosť. Ich synonymné používanie je v umeleckom literárnom texte iste v poriadku a v niektorých dielach nie je potrebné ich prísne rozlíšenie. Ale presnejšie vyjadrenie pre psychickú samotu je osamelosť (Bariaková, Jakubík, Kubealaková 2013; podľa Výrost, Slaměník 1997).

Fyzické hendikepy sa objavujú v slovenskej literatúre pre deti a mládež sporadicky, napr. D. Hevier sa venuje tematike hemofílie spolu s deťmi, ktoré sú postihnuté touto diagnózou v knihe *KR.V alebo Krajina V. čiže Kráľovná Viktória* (2012). Alebo v knihe *Xaver s nohami do X* (2010) sa D. Hevier zameriava na chlapca s krivými nohami, ktorému sa posmieávajú spolužiaci, ale on dokáže veľké veci. Inakosť determinovaná hendikepom – fyzickou chorobou, fyzic-

kou odlišnosťou sa na Slovensku vyskytla aj v roku 2016 v autorskej rozprávke *O Bezvlaske* od Gabriely Futovej. V knihe symbolizuje hendikep bezvlasosť hlavnej postavy – princeznej Bezvlaske, a recipientovi je ľahko čitateľný, lebo vychádza z rodového stereotypu, v ktorom sú vlasy pre ženu určujúcou súčasťou. Motív spolužitia s ľuďmi, ktorí svojou odlišnosťou narúšajú stereotypy, je aktuálny a vyskytuje sa aj v rámci celoeurópskej kultúry a aj za hranicou Európy. V Čechách sa téme významne venujú autori I. Březinová, M. Sykorová, J. Dědková, S. Rudolf a i.

Fyzický hendikep, fyzická choroba, fyzická inakosť, sexuálna orientácia a neprijatie hendikepovaných, ktoré súvisí s predsudkami, tradíciami, náboženskými pravidlami, s politickou situáciou, s ekonomickou situáciou a.i., iste prinášajú aj prejavy emocionálnej zraniteľnosti, psychickej nepohody a pod.

4 Diagnóza literárnej postavy – diagnóza knihy

O tom, či literárna postava knihy A. Höglundovej trpí *prejavmi introverzie* alebo má psychické problémy, ktoré môžeme klasifikovať ako psychickú poruchu (poruchy), by bolo zaujímavé viesť odbornú diskusiu s psychológom alebo psychiatrom. Symptómy chlapcovho správania a uvažovania tomu nasvedčujú, ale keďže A. Höglundová diagnózu neurčila – priamo nepomenovala, môžeme ju vymedziť len jazykom interpretácie. V takom prípade vnímame u hlavnej postavy silnú introverziu, ale aj možné psychické problémy, napr. úzkostnú poruchu, depresívnu poruchu, sociálnu fóbiu (Praško, Vyskočilová, Pígllová, Prašková 2005) a i. Vnímame však aj jeho jedinečnosť, ktorá nemusí byť ovplyvnená diagnózou, aj keď originalita a odlišnosť sa v spoločenských stereotypoch často vnímajú ako hendikep.

Hlavná postava má s čitateľom dôležitý spoločný prívlastok – *jedinečnosť*. Človek je jedinečný svojím fyzickým vzhľadom, ale často zabúdame na jedinečnosť jeho psychickej výbavy, správania, vnímania atď. *Svoju vlastnú osobnosť a povahu má aj chlapec-králik*. Ak sa v reakciách malého dieťaťa objaví viac plaču ako smiechu a plač prevláda aj v porovnaní s rovesníkmi, s ktorými ťažšie nadväzuje kontakt, môže to byť len odrazom jeho osobnosti a nemali by sme automaticky vyvodzovať prítomnosť problému, choroby a pod. Dieťa môže ináč reagovať aj na utišovanie plaču, môže byť tiché, strnulejšie alebo extrémne aktívne, ale nemusí to byť ešte príznak poruchy. V staršom veku sa dieťa môže báť tmy, mať problém so spánkom, s jedlom, byť vzdorovité a náladové, ale aj to

môže byť len prechodný jav. Počas dospievania sa deti intenzívne prispôbujú podmienkam a novým požiadavkám a musia sa vyrovnávať s vlastným fyzickým a psychickým vývojom. Stáva sa, že sú nervózne, plné vnútorných konfliktov, váhania a pochybností o sebe. Medzi správaním „normálneho“ dieťaťa a správaním dieťaťa s poruchou nie je zreteľná hranica. Správanie dieťaťa s poruchou sa od ostatných líši iba tým, že jeho prejavy sú závažnejšie, pretrvávajú dlhodobo a spoločensky sú problematickejšie a obťažujúce. Väčšinou teda ide o problémy, ktoré sú len prechodné (Train 2001, s. 14 – 15). Závažný prejav, trvalý prejav a sociálne problematický prejav v správaní dieťaťa patria k základným kritériám určenia pri hľadaní odpovede na otázku, či dieťa je alebo nie je zdravé. Podľa spomínaných kritérií je hlavná postava, chlapec-králik, len hľadajúcim mladým človekom, aktuálne a možno len prechodne, so sklonom k *introverzii*.

Introverzia a jej nerozlučné opozitum – extroverzia nepredstavujú špecifické správanie, ale orientáciu a postoj. Oba pojmy majú širší obsah ako len rozdiely v spoločenskom zameraní. Obidve preferencie tvoria silové pole, akýsi mentálny metabolizmus. Zdravý človek má prístup k obidvom pólom a nevzniká situácia, v ktorej si vyberá jednoznačne iba jeden alebo druhý. Ide o príklon k jednému alebo druhému. Extroverzia sa opiera o introvertné procesy, aj keď prebiehajú podvedome. A naopak, človek s preferenciou introverzie, ktorého pozornosť sa sústreďuje viac na vnútorné procesy, použije extroverziu, aby sa napríklad dostal k hľadanému tovaru v predajni tak, že si začne všímať veci okolo seba. Introvert je povahový typ, ktorý má opatrný vzťah medzi „ja“ a vonkajším svetom a udržuje si odstup. Vyhľadáva skôr hĺbku než šírku a nie je taký flexibilný ako extrovert. Introvert má radšej priestor vnútorného sveta a väčšiu dôležitosť kladie na osobnú subjektívnu realitu, ako na realitu okolo seba. Aby sa vyhol nepríjemným stretom s realitou, uzatvára sa do seba (Čakrt 2005, s. 26 – 27). Dôležité je zdôrazniť, že táto jeho sebaobrana neznamená, že je *asociál*. Introvert, rovnako ako extrovert, túži po vzťahoch, aj keď ich bude mať menej. Jeho introverzia zrejme prinesie do vzťahov viac hĺbky. Hĺbka v zmysle hodnota – záujem, porozumenie, trvácnosť vzťahu, vernosť, pravdivosť a pod.

Introverziu tvoria zložky typické pre ľudí s touto orientáciou:

- *Reaktívnosť*: Preferencia prenechávať iniciatívu v spoločenských záležitostiach a kontaktoch iným.
- *Rezervovanosť*: Dávajú prednosť tomu, nedávať svoje emócie, zážitky a záujmy okamžite najavo a riešiť svoje záležitosti sami.
- *Intímnosť*: Majú radi hlboké vzťahy a menší počet priateľov.

- *Uvážlivosť:* Viac im vyhovuje komunikácia prostredníctvom písaného textu, radšej píše a čítajú, ako sa zhováraajú, lebo rozhovor im dáva menší priestor porozumieť informácii a rozmyslieť si odpoveď.
- *Pokoj:* Inklinujú k tichým a pokojným miestam a držia sa v pozadí.
- *Nezávislosť:* Preto, aby boli šťastní, sa nepotrebujú nutne spájať s inými ľuďmi a získavať ich súhlas, v mnohých prípadoch si vystačia sami.

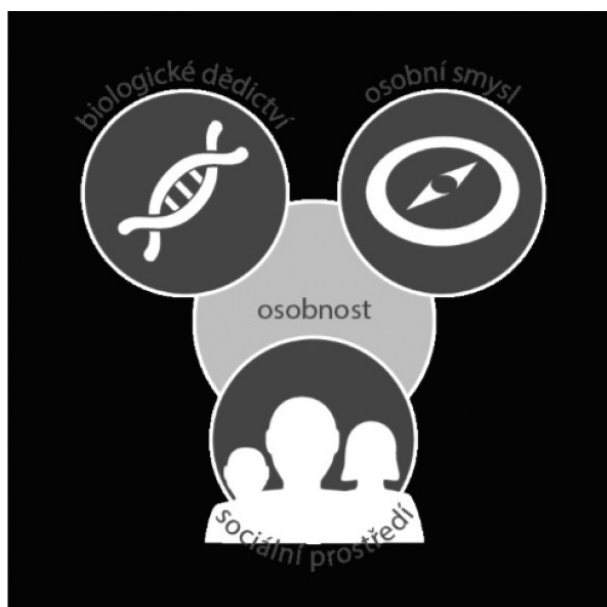
Podobne ako v prípade extroverzie, nemusia všetci introverti dávať prednosť všetkým týmto charakteristikám ale iba ich väčšine (Čakrt 2005, s. 27 – 28). Podľa uvedených zložiek má hlavná postava knihy A. Höglundovej chlapec králik introvertnú orientáciu. Nasvedčujú tomu jeho vlastnosti, ktoré je možné z textu odčítať: je hlbavý; zamyslený; plachý; dáva prednosť tichu, pokoju, samote; vie načúvať iným; s ťažkosťami vyjadruje svoje myšlienky a názory a i.

Piktogram – introvert. S. Löhken (2014).

Piktogram – extrovert. S. Löhken (2014).

Determinanty ľudskej osobnosti. S. Löhken (2014).

Determinanty ľudskej osobnosti: naše biologické dedičstvo, sociálne prostredie a hľadanie osobného zmyslu (Löhken 2014) určujú, ako sa budeme formovať, čo nám bude blízke a ako sa budeme cítiť. Neriadime sa len svojím biologickým založením, ide o súbor vrodených, ale aj získaných znakov, ďalej o našu slobodu, v ktorej sa môžeme rozhodnúť konať v nesúlade s našou charakteristikou. Je na nás, ako a kam sa rozhodneme svoju osobnosť v živote zaradiť. S. Löhkenová (c. d., s. 21) veľmi trefne uvádza: „Introverzia a extroverzia nás determinujú. Ale nedefinujú.“

Chlapec-králik je podobne ako deti s introvertnou orientáciou rodičmi vyzývaný, aby nebol taký precitlivený, aby veci tak extrémne neprežíval. Pre introverta je táto výzva kontraproduktívna, uvádza ho do rozpakov a vedie ho k ešte väčšej plachosti a pocitom zlyhania. Introverta blokuje aj pocit spojený so smútkom a osamelosťou z toho, že mu práve jeho najbližší nerozumejú:

„Nebud' precitlivený, vraví mama. To sa lahko hovorí. Myslí si snáď, že som taký dobrovoľne? Myslí si, že si to možno vybrať?“ (Höglundová, s. 29). Takto vyjadrené nepochopenie je škodlivé nielen pri introvertnej orientácii, ale aj pri rôznych psychických poruchách. Najviac je asi známe pri depresívnej poruche, keď okolie povzbudzuje chorého, aby sa zmobilizoval a tešil sa zo života. Požiadavka okolia je nad jeho sily, je nerešpektovaním jeho diagnózy a svedčí o neznalosti problematiky. Chorý nemôže „byť veselý“ svojím vlastným úsilím, lebo jeho choroba

spočíva práve v tom, že to nedokáže a možno ju veľmi nepresne, ale predsa porovnať k fyzickej chorobe, keď zlomenú nohu nevylieči povzbudzovanie pacienta ku chôdzi, ale iba medikamentózna liečba a rehabilitácie. Chorý, ktorý podlieha tlaku okolia, aby svoje správanie zmenil a nevie uskutočniť jeho jednoduché odporúčania – ísť sa prechádzať do prírody, prečítať si zábavnú knihu, športovať, stretnúť sa s priateľmi a pod., trpí dvojnásobne, lebo naňho dolieha frustrácia z vlastnej neschopnosti bojovať prostriedkami pre zdravého človeka samozrejmyými a veľmi ľahko dostupnými. Často sa objavuje aj hanba, ktorú spomíname vyššie aj ako plachosť, za tento stav. Chorý, ak je ešte vo fáze, keď nepodlieha úplnej apatii, sa hanbí, že nedokáže využiť jednoduché dostupné spôsoby pomoci. Neodborné rady okolia ho môžu utvrdzovať v tom, že ak mu hocikto vie poradiť a laicky ho liečiť, nie je vážne chorý a je iba neschopný, lenivý, unavený a pod. Aj kvôli takému prístupu zvonku často ľudia s depresívnou poruchou, s úzkostnou poruchou, ale aj introverti, nepriznajú svoje problémy a neriešia ich ani v okruhu najbližších, ani s odborníkmi.

Priateľské rady, burcovanie smutného a utrápeného človeka k aktivite a k pozitívnemu vnímaniu sveta sú v poriadku a patria ku kolobehu vzťahov a života. Treba ale vedieť rozlíšiť, či ide o bežný smútok a hĺbavosť, alebo o psychický problém. Aj preto je kniha A. Höglundovej dôležitou súčasťou v portfóliu literatúry pre deti a mládež. Tematika introverzie, smútku, strachu, úzkosti, osamelosti, hĺbavosti, ale aj vážnejších psychických porúch s nimi spojená, je ešte stále málo odkrývaná v spoločnosti aj v literatúre pre deti. Náročnosť na čitateľskú empatiu a prijatie je vysoká a vyžaduje si skúseného čitateľa. Kniha sa nestáva diagnostickým prostriedkom alebo testom psychických porúch a nie je ani sprievodcom po zákutiach ľudskej psychiky či atlasom symptómov psychických anomálií a pod. Výtvarný aj literárny jazyk autorky sprostredkúva všetko spomenuté cez bytostné otázky a zamyslenia dieťaťa, ktoré oplývajú poetikou neúprosnej otvorenosti. *A aj keď sa zaoberáme knihou ako dielom úzko spojeným s introverziou a chorobnými prejavmi, jej obsahový záber zahŕňa aj emócie zdravého jedinca a otázky, ktoré si kladie hlavná postava, sú aj otázkami každého čitateľa bez ohľadu na jeho introvertnú/extrovertnú orientáciu, charakter, temperament alebo aj diagnózu.*

5 Dramaturgia textu a ilustrácie

Kniha A. Höglundovej nie je teda obmedzená na špecifického čitateľa, je umeleckým textom a aj v didaktickej komunikácii má viacero funkcií. Najpod-

statnejšie sú dve – je súčasne umením aj učivom, navzájom si nekonkurujú, ale dopĺňajú sa (Rusňák 2009, s. 80). Tento umelecký text má svoju dramaturgiu na vysokej úrovni. Dramatická štruktúra textu napr. pozostáva z replík hlavnej postavy, ktoré sa obsahovo postupne rozvíjajú a odkrývajú problém. Možno hovoriť aj o tenzii, na ktorej sa podieľa neutíchajúci hlas bytostných otázok so silným odtieňom vážnosti. Veci života sú vskutku náročné pre dospelého jedinca a dieťa, trinásť aj viac či menej ročné, sa s nimi vysporadúva svojím spôsobom, podľa svojej aktuálnej kompetencie. Napätie vzniká aj z uvedomenia si dospelého čitateľa, že myšlienky v knihe, hoci patria dieťaťu, sa ho zrazu hlboko dotýkajú a v istom zmysle mu nastavujú zrkadlo. Oslovenie dieťaťom – hlavnou postavou, sa stáva dramatickým vrcholom knihy. Aj preto sme spomínali v úvode empatiu, lebo čitateľský zážitok je dokonalý v tomto prípade práve v hlbokom porozumení s postavou králika. A zasiahnutým čitateľom môže byť pokojne aj extrovert. K tejto problematike recepcie by bolo iste zaujímavé realizovať výskumné sondy medzi čitateľmi s introvertnou i extrovertnou orientáciou.

Dramaturgiu textu rovnakým dielom tvorí aj obrazová stránka knihy. Pri jej pozornom čítaní a prezeraní dopadne vizuálna verifikácia introverzie kladne a čitateľovi potvrdí, že zobrazovaná literárna skutočnosť sa odzrkadľuje v ilustráciách. Aj keď ide o knihu inonárodnej literatúry, jej preklad a pôvodný výtvarný obraz neobsahujú zvláštnosti a špecifiká nezrozumiteľné v našej literárnej proveniencii. Ilustrácie smerujú ku konkretizácii prostredia, v ktorom sa hlavná postava pohybuje, a zároveň ku karikatúre – výtvarnej metafore, neskutočnému obrazu králika. V reálnom sa pohybuje nereálne, vzniká tak kontrast žiadaný nielen na podporu textu, ale aj na jeho plnohodnotnú recepciu. Ilustrácie konkretizujú textom vyjadrenú atmosféru aj vizuálne predstavy – obrazy králika v realistickom prostredí. Výtvarná stránka postihuje atmosféru prostredia, ktoré korešponduje s psychickým rozpoložením chlapca-králika, s jeho spôsobom trápenia sa, myslenia aj správania. Autenticita ilustrácií spočíva práve v kontrastnom – nečakanom zobrazení zvierata v prostredí, ktoré prináleží človeku. V realite nie je možné, aby králik sedel v reštaurácii ako človek a súčasne je možné, aby človek sediaci v reštaurácii mal pocity, že do priestoru reštaurácie nepatrí, je nespooločenský, osamelý, nepochopený, smutný a cíti sa iný ako všetci ostatní hostia. Tento jeho stav intenzívne vystihuje obraz králika. *Ilustrácie A. Höglundovej môžeme označiť ako imaginatívne a určite konvenčne tautologicky nezdvajujú hĺbkový literárny motív.* Jej ilustrácie sú vhodné na problematizovanie recepcie nedospelého aj dospelého čitateľa a iniciujú invenčnú interpretáciu. Úlohou

ilustrácií všeobecne je podporiť snahu po poznaní a hlbšom prežití literárneho textu. A. Höglundová ilustruje vnútorný svet, čo je náročná úloha bez využitia klasickej rozprávkovej fantastiky, bez jej farebnosti a kúziel. Kniha vizualizuje realitu vnútorného sveta dieťaťa a jej zobrazenie pomáha konkretizovať predstavy recipienta alebo ich obohatiť o ďalšie, ktoré sú mimo jeho skúsenosti. Zobrazenie chlapca ako králik v realistickom civilnom priestore môže na niektorých čitateľov alebo na niektorých miestach v knihe pôsobiť aj tragikomicky, pričom zrejme viac bude prevažovať tragické. Zmes imaginatívnej prítomnosti králik a strohé, ponuré a bez ozdobovania čitateľom dobre známe prostredie a reálie, ústia do ostrej realistickej optiky.

O dramaturgii sa dá hovoriť aj v súvislosti s domácou praxou vo vydávaní kníh pre deti a mládež. Prekladová literatúra pre nedospelého čitateľa má už na Slovensku svoje stále miesto aj čo sa týka kvality, nielen kvantity. Svedčí aj o vnímaní detského čitateľa, jeho miesta v spoločnosti a vnímaní možností jeho formovania prostredníctvom literatúry, v ktorej nie je prehliadaná ilustračná zložka. Didaktika literárnej výchovy by mala, vo svojej snahe sprostredkovať deťom literatúru, počítať s umením všeobecne.

6 Závery

Dielo *O tomto sa človek rozpráva len s králikmi* je lyrická obrazová kniha s imaginatívnym výtvarným jazykom, ktorá kladie základné bytostné otázky bez uhýbania a bez akútneho hľadania šťastného konca. Hĺbkový plán knihy sa v tomto prípade stotožňuje so životným plánom človeka a hľadanie životnej stability a odpovedí prináleží každému z nás, nie iba hlavnej postave. No kým niektorí ľudia žijú s ľahkosťou a s istotou viery, že majú zem pod nohami, iní sa pohybujú po tenkom hojdajúcom sa lane a každý svoj krok spochybňujú a stojí ich veľa úsilia. Obraz králik znázorňuje inakosť takých ľudí, ich outsiderstvo, vylúčenie z komunity a zároveň túžbu patriť do spoločenstva. Ich inakosť sme definovali cez ich introvertnú orientáciu a cez emócie – smútok, osamelosť, strach, úzkosť a pod. Pri charakteristike postavy sme naznačili aj výskyt psychických porúch ako depresia, úzkostná porucha, sociálna fóbia a pod.

Pri snahe o čo najpresnejšiu charakteristiku hlavnej postavy sme narazili na *splývavosť* týchto pojmov a ich synonymné využívanie, ktoré môže vyznievať v interpretácii ako nepresnosť. Aj psychológia nám ale potvrdila, že k rovnakej splývavosti dochádza aj pri opise osobnostných črt človeka, temperamentu,

introverzie aj spomínaných psychických porúch, lebo človek postihnutý napr. úzkostnou poruchou trpí úzkosťou, ale aj strachom, smútkom a osamelosťou a i. Pojmy sa legitímne neprekrývajú len v texte, ale aj v ilustráciách, v spôsobe, akým A. Höglundová zobrazuje krehkosť a zraniteľnosť. Zobrazuje emocionálnu citlivosť, v ktorej môže čitateľ nájsť podobnosť so sebou samým a hlavná postava sa môže stať jeho dôverníkom a niekým, kto ho skutočne chápe. V závere môžeme vyjadriť, že *odkazom knihy nie je hendikep* spôsobený ľudskou precitlivenosťou, depresiou alebo introverziou, *ale sprostredkovanie veľkej dávky empatie*. Chlapec-králik sa môže stať komunikačným kanálom tohto sprostredkovania. Napriek temnému tónu textu aj obrazu tak kniha ponúka aj nádej.

V čiastkovej analýze a interpretácii diela akcentujeme aj *jedinečnosť*, ktorá prináleží každému človeku aj znázorňovanej literárnej postave a ktorá nemusí nutne znamenať diagnózu a nemennosť. Každý človek bez výnimky prechádza vlastným vývojom a hľadaním vlastných spôsobov vyrovnávania sa s ním a s okolnosťami života. O tom, že ide o náročný proces, niet pochyb, aj preto môže byť spojený so strachom, úzkosťou, smútkom, osamelosťou a i. Byť „smutný“ je v dnešnej spoločnosti azda málo žiaduce a móдне, ale určite prirodzené. Zvlášť pre človeka, ktorý hľadá pravdu o zmysle života. Od iných sa líšime hneď po narodení, a to vo všetkých oblastiach, aj keď sa v mnohých oblastiach chceme počas života na iných čo najviac podobať. Z jedinečnosti sa často stáva hendikep, ale ak budeme čitateľom predkladať napr. aj takéto literárne diela, akým je prezentovaná kniha, umožníme rozvíjať porozumenie, toleranciu a budeme spoluvytvárať priestor pre rozvinutie originality človeka.

Publikácia je oficiálne určená detským čitateľom, ale jej čitateľské publikum môže hornú hranicu odporúčaného veku (15 rokov) pokojne prekročiť, lebo ide o knihu pre mládež a pre dospelých. Vzhľadom na náročnú tému si jej porozumenie vyžaduje osobnostnú zrelosť. Ale ak knihu vnímame ako dvojadresnú (dieťa – dospelý), je prístupná aj nedospelému čitateľovi, menej pripravenému, menej skúsenému, hoci sa môže stretnúť s recepčnými bariérami. Prekonanie bariér uľahčí vhodný návod na interpretáciu, nie vhodná, už hotová interpretácia a stupeň podobnosti medzi čitateľom a hlavnou postavou (rovnaké problémy s introvertnou orientáciou, citlivosť, osamelosť a i.) a autorská i čitateľská empatia.

Literatúra

- BARIAKOVÁ, Z., JAKUBÍK, H., KUBEALÁKOVÁ, M., 2013. *Samota a osamelosť (vo vybraných textoch slovenskej umeleckej literatúry)*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku. ISBN 978-83-7490-639-5.
- ČAKRT, M., 2005. *Typologie osobnosti. Přátelé, milenci, manželé, dospělí a děti*. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-112-7.
- LÖHKEN, S., 2014. *Introverti a extroverti. Jak spolu vycházet a vzájemně se doplňovat*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN 978-80-247-5298-3.
- PRAŠKO, J., VYSKOČILOVÁ, J., PÍGLOVÁ, L., PRAŠKOVÁ, J., 2005. *Sociální fobie. Jak překonat nadměrný stud*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-031-3.
- RUSŇÁK, R., 2009. *Svetová literatúra pre deti a mládež v didaktickej komunikácii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-555-0071-3.
- TRAIN, A., 2001. *Nejčastější poruchy chování dětí. Jak je rozpoznat a kdy se obrátit na odborníka*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-503-2.
- VYMĚTAL, J., 2004. *Úzkost a strach u dětí. Jak jim předcházet a jak je překonávat*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-830-9.

Pramene

- ĎURÍČKOVÁ, M., 2005. *Majka Tárarka*. Bratislava: SPN – Mladé letá. ISBN 80-10-00340-9.
- FERRANTE, E., 2017. *Pláž v noci*. Preklad: Peter Bilý. Bratislava: Inaque.sk. ISBN 978-80-89737-71-0.
- FUTOVÁ, G., 2016. *O Bezvláske*. Bratislava: Dobrý anjel. ISBN 978-80-972298-0-1.
- HEVIER, D., 2012. *KR.V. alebo Krajina V. čiže Kráľovná Viktória*. Bratislava: TRIO Publishing, s. r. o. ISBN 978-80-89552-42-9.
- HEVIER, D., 1999. *Strašidelník. Protistrašidelná knižka pre (ne)bojácne deti*. Bratislava: Aspekt. ISBN 80-85549-13-1.
- HEVIER, D., 2010. *Xaver s nohami do X*. Bratislava: Perfekt. ISBN 978-80-8046-491-2.
- HÖGLUNDOVÁ, A., 2017. *O tomto sa človek rozpráva len s králikmi*. Preklad: Eva Lavríková. Knižná dielňa. ISBN 978-80-972841-0-7.

Kontakt

Mgr. Silvia Kaščáková, PhD.

Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky
Pedagogická fakulta, Katolícka univerzita
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
silvia.kascakova@ku.sk